

PAPER DETAILS

TITLE: ÖLÜM KARSISINDA VE SEMBOLİK ÖLÜMSÜZLÜK ARAYISINDA ERKEKLİK: DEHSET
YÖNETİM KURAMI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

AUTHORS: Gizem Çelik Özkan

PAGES: 109-139

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4058080>

Yayın Geliş Tarihi: 09.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1513349>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 109-139
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÖLÜM KARŞISINDA VE SEMBOLİK ÖLÜMSÜZLÜK ARAYIŞINDA ERKEKLİK: DEHŞET YÖNETİM KURAMI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Gizem ÇELİK ÖZKAN*

Öz¹

Ölüm, insan yaşamının bir parçası olarak küçük yaşlardan itibaren farkındalığı kazanılan kimi zaman korku kimi zaman zorunlu ve sağlıklı bir kabul edişle içselleştirilen bir gerçektir. Dehşet Yönetim Kuramı (DYK), ölümün kaçınılmaz ve öngörülemez olmasının insanlarda psikolojik çatışma yarattığını ve bu çatışmanın sebep olduğu korku ile baş edebilmek adına sembolik de olsa ölümsüzlüğe ulaşmaya çalışıldığını öne süren bir yaklaşımdır. Araştırmalar, ölümlülüğün belirginliği uyarıldığında cinsiyetler arası kimi farklılıkların olduğunu göstermektedir. Bu durum, erkekliklerin ölüm karşısındaki tutumlarını ve sembolik ölümsüzlük arayışında başvurdukları mekanizmaların neler olduğu konusunda bir merak uyandırmaktadır. Özellikle hegemonik erkeklik tanımlaması dahilinde sıklıkla vurgulanan özellikler dolayısıyla erkekliğin ispatlanması ya da kazanılan erkekliğin kaybedilmemesi adına riskli eylemlerde bulunulabilmektedir. Bu, bir yönüyle erkekliğin ispatı veya kaybedilme korkusunu içinde barındırırken bir yönüyle de erkeklerin (özellikle hegemonik ve bir yönüyle suç ortağı) üstesinden gelmeye çalıştıkları korkularıdır. Bu çalışmada DYK çerçevesinde erkekliklerin ölüm karşısındaki tutumları, konuyla bağlantılı ulusal ve uluslararası güncel literatür bilgileri ışığında değerlendirilmiş ve yazarın toplumsal cinsiyet ve eleştirel erkeklik çalışmaları odağındaki geçmiş çalışmalarında geliştirdiği görüşlerine dayalı analizlerle ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada ölüm, DYK bileşenleri çerçevesinde iki anlamda ele alınmaktadır. İlki bildiğimiz gerçek anlamda yaşamsal fonksiyonların bütünüyle son bulması, ikincisi ise eril toplumsal yapı tarafından kurgulanan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı erkeklik rollerinin yerine getirilememesi ya da “yeterince” yerine getirilmemesi sonrası toplumsal hayatta yaşanan “erkeklik kaybı”nın neden olduğu metaforik ölüm halidir. Amaç, biyolojik ölüm karşısında erkeklerin nasıl bir tutum izlediğine dair genel bir çerçeve sunabilmek ve daha özelde ölüm karşısında

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çelik Özkan, G. (2025). Ölüm karşısında ve sembolik ölümsüzlük arayışında erkeklik: dehşet yönetim kuramı açısından bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 109-139.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, rgizemcelik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6775-0525.

¹ Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

erkeğin sembolik olarak hayatta kalma isteği ile toplumsal gerçeklik içinde erkekliğinin de hayatta kalma zorunluluğu arasında yaşadığı karmaşayı gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölümlülük, Ölüm korkusu, Erkeklik, Dehşet Yönetim Kuramı.

MASCULINITY IN THE FACE OF DEATH AND THE QUEST FOR SYMBOLIC IMMORTALITY: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF TERROR MANAGEMENT THEORY

Abstract

Death is a reality that is internalized with sometimes fear and sometimes obligatory and healthy acceptance, as a part of human life that is gained awareness from an early age. Terror Management Theory (TMT) is an approach that suggests that the inevitability and unpredictability of death creates psychological conflict in humans and that they try to reach immortality, even if symbolic, in order to cope with the fear caused by this conflict. The researches show that there are some gender differences when mortality salience is triggered. This situation arouses curiosity about the attitudes of masculinities towards death and the mechanisms they resort to in their symbolic immortality quest. In this study, the attitudes of masculinities towards death within the framework of TMT are evaluated in the light of current national and international literature on the subject and analyzed based on the author's views developed in her past studies on gender and critical masculinity studies. In addition, in the study, death is analyzed in two senses within the framework of TMT components. The first one is the complete cessation of vital functions in the real sense that we know, and the second one is the state of metaphorical death caused by the 'loss of masculinity' experienced in social life after the inability or 'insufficient' fulfilment of masculinity roles based on gender inequality constructed by the masculine social structure. The aim is to present a general framework on how men behave in the face of biological death, and more specifically to reveal the confusion between the man's desire to survive symbolically in the face of death and the necessity of his masculinity to survive in social reality.

Keywords: Death, Mortality, Fear of Death, Masculinity, Terror Management Theory.

GİRİŞ

Ölüm farkındalığının farklı nüfus ve yaş grupları üzerinde farklı düzeylerde deneyimlendiğini söylemek mümkündür. Örneğin iş kazası sonucu yaşamını yitirenlerin sayıca yoğun olduğu bir işyerinde çalışanların ölüm farkındalığı, ölüm riski görece az olan iş kollarında çalışanlara göre daha yüksek olabilir. Benzer bir şekilde dördüncü evre kanser teşhisi almış bir hastanın ölüm farkındalığının, soğuk algınlığı tanısı almış bir bireyin geçirmiş olduğu hastalık sonucu ölümle yüzleşme ihtimalinden daha yüksek olabileceği söylenebilir.

DYK, insanların doğuştan bir ölüm korkusuna sahip olduğunu ve ölümleri belirgin hale geldiğinde (ölümlülük belirginliği), korkularını hafifletmenin bir yolu olarak dünya görüşlerine tutunduklarını öne sürmektedir (Arrowood & Cox, 2020). Juhl ve Routledge'a (2016, s. 99) göre ölüme ilişkin bu akut farkındalık, korkunç kaygıya neden olma ve psikolojik sağlığı olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahiptir çünkü bu, evrimsel olarak kök salmış hayatta kalma motivasyonu ile çelişmektedir.

Bu bağlamda DYK'nın, tüm insan grupları açısından deneyimlenen ölüm farkındalığı ve bunun bir sonucu olarak geliştirilen savunma mekanizmalarının nasıl işlediği konusunda açıklamalarda bulunduğu söylenebilir. Konuya toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında, kadınların ölüm anksiyete düzeylerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğu bildirilmektedir (Dattel & Neimeyer, 1990). Bu değerlendirme, kadın cinayetleri ve kadına yönelik yaygın şiddet oranları düşünüldüğünde anlamlı gelebilir. Ancak bu çalışma odağında merak uyandıran nokta, erkeklerin ölüm karşısında nasıl bir tutum izledikleri ve sembolik ölümsüzlük arayışlarındaki ipuçlarının neler olduğudur.

Ölümlülüğün belirginliği, ölüm farkındalığı, kültürel inançlar ve kültürel dünya görüşü, varoluşsal kaygı ve korku, ölümsüzlük çabası, sembolik ölümsüzlük, benlik saygısı, servet ve miras oluşturma, kültürel semboller, yaşamın anlamı, iç grup ideolojilerine sıkı sıkıya bağlılık, kaygıyı tamponlama, bireysel başarıları artırma, süreklilik, kalıcılık gibi kavramlar DYK çerçevesinde ele alınan ve açıklanan kavramlardır. Çalışmanın odağı çerçevesinde yeri geldiğinde bu kavramlara dair atıflar ve tanımlamalar yapılmaktadır.

20. yüzyılın sonlarında ataerki ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik yapılan feminist eleştirilere bir yanıt olarak ortaya çıkan eleştirel erkeklik çalışmalarının, disiplinler arası bir alan olarak erkekliğin değişken yapısına vurgu yaparken erkeklerin ve erkekliklerin sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik yönlerini incelediği görülmektedir. Bu çalışmada, kültürel bir kimlik inşası ve eril toplumsal yapının aktörleri olarak erkeklerin maskülen kimliklerinin inşası ve sürdürülmesinde ölüm belirginliği karşısında geliştirdikleri stratejiler ve bu stratejilerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini nasıl körüklediği konusu DYK bileşenleri çerçevesinde ele alınmış ve literatürdeki ulusal ve uluslararası çalışmalar ışığında kuramsal bir değerlendirme sunulması amaçlanmıştır. Analizin odağını daraltmak ve daha derinlemesine bir değerlendirme sunabilmek adına şu sınırlandırmalara başvurulmuştur;

1. DYK çerçevesinde ele alınan ölüm hem biyolojik hem metaforik anlamda tanımlanmış ancak biyolojik anlamdaki ölüm herhangi bir erkeklik tipi sınırlamasına başvurulmadan, literatürde konuyla ilgili yapılmış araştırma sonuçlarının analizi şeklinde ele alınmıştır. Metaforik anlamdaki ölüm ise özelde hegemonik erkekliğin -ve bir yönüyle suç ortağı erkekliğin- başlı başına bir var oluş mücadelesi olarak değerlendirilerek erkekliğin korunması ve sürdürülmesi gereken bir olgu olduğu kabulü ve kaybedilmesi halinde gerçekleşecek erkeklik ölümü metaforu üzerinden

tartışmaya açılmıştır. Son olarak ister biyolojik ister metaforik ölüm halinden bahsediliyor olsun, sürdürülen baş etme yöntemleri sembolik ölümsüzlük arayışına dair çabaları ifade etmektedir. Çünkü ölümlü bir varlık olan insana dair gerçek anlamda bir ölümsüzlük olgusundan bahsetmek mümkün değildir.

2. DYK'nın, farklı nüfus gruplarıyla gerçekleştirilen araştırmalara konu olan bir kuram olarak çok sayıda çalışmaya ve bu anlamda kapsamlı bir literatüre sahip olduğu belirtilebilir. Çalışma özelinde ele alınan konu odağındaki analizlere zemin oluşturabilmesi ve yazarın geliştirdiği tartışmanın bilimsel içerikte değerlendirilmesi adına DYK'nın ne olduğuna ve tanımlanan baş etme mekanizmalarına ilişkin literatür bilgileri doğrultusunda genel bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır. Ayrıca ölüm karşısında erkeğin tavrı ve erkeklerin ölüm oranlarına ilişkin genel bir değerlendirme sunulurken ölümün kadın erkek düzleminde karşılaştırılması sınırlı tutulmuştur.

3. Benzer şekilde kapsamlı bir alan olan “erkeklikler”, alana ilişkin genel bir kavrayış oluşturabilmek amacıyla genel bir çerçevede tanımlanmaya çalışılmış ancak çalışma özelinde DYK bileşenlerine ait açılımlar – ilk maddede de ifade edildiği gibi, özellikle sembolik ölümsüzlük arayışı çerçevesinde– hegemonik erkeklik ve suç ortağı erkeklik odağında ele alınmıştır.

4. Metaforik ölüm karşısındaki sembolik ölümsüzlük arayışı çerçevesinde hegemonik erkeklik ve suç ortağı erkekliğin DYK bileşenleri bağlamındaki analizi, yazarın Türkiye örneklemindeki önceki toplumsal cinsiyet ve erkeklik çalışmalarından elde ettiği gözlemler ve değerlendirmelere dayalı boyutlarda tartışmaya açılmıştır. Bu anlamda çalışmanın, ulusal literatürde ele alınmamış olan DYK ve erkeklik ilişkisine dair bir bakış açısı sunması ve gelecekteki çalışmalara yol gösterici olabilmesi amaçlanmıştır.

Makale içeriğine dair kavramsal çerçeve sunması açısından ilerleyen satırlarda “erkeklikler ve ölüm korkusu: çalışmaya özgü kavramsal ve yaklaşıma dayalı açılım” başlığı altında ayrıntılı açıklama da sunulmaktadır.

ERKEKLİK VE ERKEKLİKLER

Disiplinler arası bir alan olarak erkeklik çalışmalarının daha doğru bir ifadeyle eleştirel erkeklik incelemeleri/çalışmalarının, ataerkiye ve yarattığı eşitsiz toplumsal yapıya yönelik geliştirilmiş feminist eleştirilerin bir sonucu olarak 20. Yüzyılın sonlarında ivme kazanmış olduğu söylenebilir. Uluslararası literatürde 1970'lerin sonlarında başlayan tartışmaların (Barutçu, 2013, s. 10) Türkiye’de 2000’lerin başında yapılmaya başlandığı (Bozok, 2019, s. 204); erkeklerin ve erkekliklerin psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerini inceleyen bu alana yönelik çalışmaların sayısının son yıllarda arttığı belirtilebilir.

Erkeklerin sosyal yaşamlarını, kültürel beklentilerini, gelecek planlarını, düşünce yapılarını, davranış norm ve tutumlarını, ürettikleri ve sürdürdükleri söylemleri ifade eden bir sosyal kavram olarak erkeklik, doğuştan edinilmiş bir hal değildir. “Erkeklik davranış ve değerlerinin biyolojik bir zorunluluktan kaynaklanan kültürel oluşumlar olarak değil, toplumsal bağlamlarda gerçekleşen iktidar örüntüleri içinde şekillenen farklı farklı sosyal tarzlar ve ‘inşa’lar olduğu kabulü” (Sancar, 2009, s. 29) ile düşünüldüğünde çok sayıda “farklı davranış, hal, duruş, pratik içeren bir yelpazede hangi kriterlere dayanarak ve hangi noktaların temel kabul edilerek” bir erkeklik tanımlaması yapılacağı son derece belirsizdir. Bu anlamda erkeklik kavramının çok yönlü olduğu ve çeşitli açılardan incelenmesi gerektiği söylenebilir. Bu çeşitliliğin nedeni; içinde bulunulan yer, zaman ve bağlama göre değişen erkekliğin sadece salt biyolojik ve fiziksel özellikleri değil aynı zamanda sosyal ve kültürel yapıları da kapsamından kaynaklanmasındır.

Erkeklik kavramı konusundaki önemli bir diğer husus, erkeklik kavramının, kültürel olarak tanımlanmış ve kısıtlayıcı erkeklik ideolojilerine bağlı kalma zorunluluğundan veya bunlardan sapmaktan kaynaklanan güç, tahakküm ve cinsiyet rolü çatışmasıyla ilişkilendirilmiş olmasıdır (O’Neil, 2008, s. 363, 364). Bunun anlamı, kazanılması ve sürdürülmesi gereken erkeklik halinin, toplum içindeki yaygın erkeklik kalıplarıyla uyumlu olması gerektiğidir: sürekli güçlü olmak, ailenin geçimini sağlamak, diğerlerini koruyup kollamak, risk alabilmek, saldırganlık vb. Erkekliğin bu değişken hali, erkekliğin kırılabilirliğini vurgulayarak, erkek cinsiyet rolüyle ilgili çok çeşitli erkek davranışlarını ve olgularını açıklamak için kullanılmaktadır (Vandello & Bosson, 2013, s. 101).

Söz konusu değişen erkeklik halleri, farklı erkeklik çeşitlerinin tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Connell (2019) dört tip erkeklikten bahsetmektedir; hegemonik, suç ortağı (işbirlikçi), madun ve marjinal erkeklik. Hegemonik erkeklik, ataerkinin meşruluğu sorunsalına halihazırda verilmiş yanıtı somutlaştıran toplumsal cinsiyet pratiği düzenidir (Connell, 2019, s. 150). Başka bir ifadeyle, o zamanki toplumsal cinsiyet düzeni içinde “gerçek” bir erkek ya da oğlan olmanın ne anlama geldiği konusundaki en büyük etkiye ve otoriteye sahip olan baskın ve hükmeden bir erkeklik biçimidir (Newman vd., 2022). Bu haliyle “hegemonik erkeklik bir idealdir ve erkek olmanın en şerefli, en ‘el üstünde tutulan’ türüne” gönderme yapmaktadır (Sığın & Canatan, 2018, s. 167). Hegemonik erkeklik, az ya da çok, kadın olmadığı kadar eşcinsel de olmayan bir cinsiyet konumu olarak inşa edilmekte ve bunun, hegemonik erkeklik inşasının temel bir bileşeni olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (King vd., 2020). Diğer erkeklikler ise hegemonik erkekliğin sürdürülmesinde veya ona meydan okunmasında farklı özelliklere ve rollere sahiptir (Chaudhry & Amis, 2021).

Connell’ın tanımladığı bir diğer erkeklik, madun erkekliktir. Hegemonik erkeklik tanımlamaları dışında kalan ve simgesel olarak erkekliğin kadınsılıkla bulanıklaştırıldığı durumlarda -örnek vermek gerekirse, “pısırik, muhallebi çocuğu, döneke, çıtkırıldım, süt oğlanı, ana kuzusu, mülayim, korkak” gibi hakaret içerikli

söylemlerin üretildiği erkeklik halidir ve “eşcinsellik, hegemonik erkeklikten simgesel olarak dışlanan ne varsa bünyesinde barındırabilmektedir” (Connell, 2019, s. 153). Suç ortağı (işbirlikçi) erkeklik, hegemonyadan kazanç sağlayan, bu anlamda ataerkil yapının “nimetlerinden” yararlanan, aynı zamanda ataerkinin ön saflarında mücadele etmenin gerginliklerinden ve risklerinden uzak duran erkeklikleri tanımlamaktadır (Connell, 2019, s. 154). Hegemonik kalıpların bütün yönleriyle ve katı biçimde uygulanmasının zor olduğu ve bu kalıpları hayata geçirebilecek sınırlı sayıda erkeklik olduğu düşünüldüğünde, suç ortağı erkekliğin erkeklik türleri içinde belki de en yaygın olan tür olduğu söylenebilir. Son olarak marjinal erkeklik, “egemen ve madun sınıfların ya da etnik grupların erkeklikleri arasındaki ilişkilere atıfta bulunmakta ve hegemonik erkekliğin yetkilendirilmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır” (Connell, 2019, s. 156). Bu anlamda, hegemonik erkeklik kalıplarına sahip olduğu halde toplumsal konumlanış açısından baskın toplumsal sınıf ya da etnisiteye ait olmayan erkeklikler bu grupta değerlendirilmektedir.

Connell tarafından yapılan bu tanımlamaların yanı sıra, farklı erkekliklere dair tanımlamalar da yapılmıştır. Her biri kariyer ve ilişki bağlılığının farklı kombinasyonlarını temsil eden kariyerini ön planda tutan (careerist) erkeklik, girişimci (enterprising) erkeklik, saf bilimsel (114üre scientific) erkeklik ve aile odaklı ekmek kazanan (family-oriented breadwinning) erkeklik (O’Connor vd., 2015); küresel erkeklik çatı kavramı altında tarihsel ve jeopolitik bağlamların erkekliğin inşası üzerindeki etkisini yansıtacak şekilde fetih ve yerleşim (conquest and settlement) erkeklikleri, imparatorluğun (empire) erkeklikleri ve postkolonyalizm ve neoliberalizmin erkeklikleri (Reeser, 2020); hegemonik erkeklik ile pornografi tüketimi arasındaki ilişkiyi destekleyen ve dindar erkeklerin pornografiden kaçınmalarını erkeksi bir başarı olarak çerçevelemelerine olanak tanıyan melez bir tür olarak ıslah eden (redemptive) erkeklik (Burke & Haltom, 2020). Ayrıca erkekliğin ne anlama geldiğinin tanımı kültürden kültüre farklılık gösterdiğinden (Wong vd., 2012), erkeklik içeriğini değerlendirmek için tasarlanan ölçümler kültürel olarak birbirine bağlı olma eğilimindedir (Burkley vd., 2016). Örneğin geleneksel maçoçluk ve şövalyelik, Latin Amerika ülkelerindeki erkeklerden beklenen ve ödüllendirilen davranış dünyasını yansıtacak şekilde kavramsallaştırılmaktadır (Arciniega vd., 2008).

Bu farklı erkeklik türleri ve dahası, güç dinamiklerinin, sosyal normların ve bireysel inançların erkekliğin inşası ve performansı üzerindeki etkisini yansıtarak kavramın karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu vurgulamaktadır. Erkekliğin bu çok boyutlu çeşitliliği, kesin ve net bir tanımın yapılamamasına neden olmakta ve bu durum da konuyla ilgili çalışma bulgularının yorumlanmasını zorlaştırabilmektedir (Wong & Wang, 2022). Bu çalışma için de benzer bir zorlanım söz konusudur. Bu nedenle Connell’in yapmış olduğu dörtlü gruplandırma üzerinden toplumun erkeklikler üzerine tanımladığı yaygın ve baskın erkeklik söylem ve pratikleri (hegemonik erkeklik) üzerinden bir analiz yapılmaktadır.

Toplumun baskın ve ideal erkeklik normlarını temsil eden ve bu normlara ulaşamama veya onları kaybetme korkusunu derinden hissedenden hegemonik erkeklik, erkekler arasında önemli bir endişe kaynağı ve varoluş mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle içerik ve düzeyi zamana, mekâna ya da duruma göre değişiklik gösterebilen şekilde erkeğin sürekli güçlü, cesur ve iktidar sahibi olmasını bekleyen hegemonik erkeklik olgusu, dayatılan normların dışına çıkıldığında, erkeklik kimliğinin sorgulanması ve toplumsal statü kaybı riski ile karşı karşıya kalması anlamını taşımaktadır. Connell'in (2019) hegemonik erkeklik kavramına göre bu kaygı, erkeklerin riskli davranışlarda bulunma ve toplumsal olarak kabul görmeyen duygularını bastırma eğilimlerini artırırken, ölüm gibi kaçınılmaz bir olgu karşısında erkekliğin konumlanış biçimini de şekillendirmekte ve sergilenmesi gereken tutumları denetleyebilmektedir. Öyle ki biyolojik ölüm karşısında takınılan tavırdan ölüm belirginliği uyarıldıktan sonra sergilenmesi gereken düşünce ve davranışlara kadar çok geniş bir perspektifte hegemonik erkeklik kimliği kurgulanabilmektedir. Bu süreç metaforik ölüm karşısında ve sembolik ölümsüzlük arayışında da benzer içeriklerde devam edebilmektedir.

Suç ortağı erkeklik ise hegemonik erkeklikten doğrudan kazanç sağlarken, bu kazancın sürdürülebilirliğini hegemonik erkekliğe bağlı kılmakta; bu anlamda ataerkil düzeni eleştirmemekle birlikte, bu düzenin dayattığı normların gerisinde kalma endişesini taşıyarak duygusal ya da fiziksel olarak "yeterince erkek" olmama kaygısını yaşayabilmektedir. Bu durum, ölüm ve sembolik ölümsüzlük arayışı içinde suç ortağı erkekliğin de hegemonik erkeklikle benzer bir süreç ilerletebildiğini göstermektedir.

ÖLÜM VE DEHŞET YÖNETİM KURAMI

Ölüm farklı kültürel, dini ve bireysel faktörlerden etkilenen karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır (McEvoy vd., 2011, s. 201). Ölüme getirilen tanımlamalar derin felsefi, dini, tıbbi ve hukuki boyutlarda olabilmekte; her bakış açısı odağında farklı ölüm tanımlamaları yapılabilmekte, bu da ölüm kavramıyla ilgili süregelen tartışmalara ve fikir ayrılıklarına yol açmaktadır (Verheijde vd., 2018, s. 1745). Konunun tartışmalı boyutlarını dışarıda tutarak yalın bir şekilde bakılacak olursa ölüm, nefes alamama, dolaşımın kalıcı olarak durması, hayati ve temel işlevlerin sonlanmasıdır (Shemie vd., 2014, s. 788). İnsan, varlığını sürdürdüğü süre boyunca yaşam ve ölümün birbiriyle iç içe olduğunu, her şeyin bir gün yok olabileceğini, kimi zaman buna dair anksiyete geliştirerek ancak yok oluşa giden süreçte yaşamın sürdürülmesi gerektiğini de bilerek varlık gösteren bir canlıdır. Bildiğimiz kadarıyla diğer canlılardan farklı olarak bu bilince sahip tek canlı olan insan, ölümle baş etme stratejileri geliştirmekte; bazen de yoğun anksiyete yaşayarak psikopatolojik sorunlarla yüzleşebilmektedir.

Ölüm ve ölümlülük farkındalığı, kişisel deneyimler, aile dinamikleri, kültürel bağlam gibi çeşitli faktörlerden etkilenen çok yönlü bir süreç olarak altı

yaşındaki çocuklarda -Slaughter ve Griffiths'a (2007, s. 526) göre yaklaşık olarak beş yaşlarında- bile görülebilmektedir (Faro, 2018, s. 2). Aile üyelerinden birini kaybetmiş (insan ya da evcil hayvan olabilir) ve/veya aileleri ile birlikte cenaze törenlerine katılan çocukların ölüm kavramıyla erken yaşta tanışabildikleri; aileleri ve kültürel bağlamlarında bu kavrama nasıl yön verildiğini ve tepki gösterildiğini gözlemleyebildikleri söylenebilir. Ölümün varlığı ile tanışıldığı ilk anlarda yoğun bir korku yaşayan başka bir ifadeyle dehşete düşen çocuk, ölümü inkâr etme eğilimi gösterebilmekte; zaman içerisinde bu durum ölüm farkındalığı ile yaşamayı öğrenmeye evrilmektedir (Slaughter & Griffiths, 2007; Faro, 2018). Başka bir ifadeyle ölüme verilen tepkiler ya da ölüm hakkındaki görüşler, genel olarak ailenin dini inancı ve kültürel normları ile belirlenebilmekte; bu farkındalıkla yaşamını sürdüren çocuğun yaşamı boyunca karşılaşacağı süreçlerle pekişebilmekte; en nihayetinde bireye özgü bir ölüm anlayışıyla sonuçlanabilmektedir. Ancak yaşamın bir gün son bulacağı bilinci, insanın gündelik yaşamını sürdürmesi, geleceğe dair planlar yapması, anlamlı bir yaşam sürdürebilmesi ve psiko-sosyal iyilik halini koruyabilmesi adına ölümün varlığından kaçınma ya da ona dair çeşitli stratejiler geliştirmesine neden olabilmektedir (Greenberg, vd. 1997).

Temeli Antropolog Ernest Becker'in (Ölümün İnkârı, 1973) yazılarına dayanan DYK'nın temel felsefesi: insanın, ölüm karşısında baş etme mekanizmaları geliştirmesi; bu anlamda eylemlerinin çoğunun ölümden kaçınma ya da ölümün önemini azaltma temelli olması ve tüm bu süreçlerin sembolik düzeyde ve bilinçsiz şekilde işlemesidir. Kierkegaard, Freud ve Otto Rank gibi düşünürlerin fikirlerinden etkilenen Becker'in bu açıklamaları daha sonra Solomon, Greenberg ve Pyszczynski'nin çalışmalarıyla ilerletilmiş ve kuramsal yaklaşım haline getirilmiştir (Greenberg vd., 1990). Ayrıca Jonas ve Fischer (2006) gibi araştırmacılar DYK'nın ampirik çalışmalar, kişilerarası ilişkiler ve dini inançlar dahil olmak üzere çeşitli alanlarda geliştirilmesi ve genişletilmesinde etkili olmuştur.

Dehşet Yönetim Kuramına Göre Ölüm Dehşeti ile Baş Etme

DYK'nın ölüm dehşetiyle² baş etme yöntemlerine ilişkin yapılan açıklamalar temelde üç boyutta kendini göstermektedir. Bu boyutlardan ilki, ölümlülük bilgisinin gündeme getirilmesi amacıyla yapılan uyarılar ve bu uyarılar sonrasında 1) benlik saygısının korunması ve artırılması, 2) kültürel dünya görüşünün doğrulanması ve savunulması ve 3) dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelme ve ağırlık vermedir.

Baş etme stratejileri bağlamında konuya dair yapılan araştırmalarda insanların ölüm dehşetine yönelik geliştirecekleri ya da geliştirdikleri baş etme stratejilerinin neler olacağına/olduğuna dair bir ön hazırlık olarak, araştırmacılar tarafından ölümlülüğün belirginliğine yönelik uyarılarda bulunmaktadır. DYK

² Çalışma, DYK çerçevesinde yapılandırıldığı için ölüm kavramı dehşet, korku ve kaygı ifadesi ile ele alınmaktadır. Yazarın özgül ölüm algısını yansıtmamaktadır.

kapsamındaki çalışmaların merkezi bir bileşeni olan ölümlülüğün belirginliğine yönelik uyarılar, ilk aşamada bireyleri ölüm fikrine hazırlamayı içermektedir. İlerleyen aşamada yöntem kapsamında ölüm farkındalığının etkisi, bireylerin ölümlülüklerini hatırlatanlara nasıl tepki verdikleri, ölümlülük belirginliğinin çeşitli psikolojik süreçler ve davranışlar üzerindeki etkileri gibi konular ele alınmaktadır (Burke vd., 2010). Yaygın bir yöntem olan uyarılar sırasında genel olarak, ölümle ilgili açık uçlu sorular, bilinçdışını ölüm düşüncesine hazırlama teknikleri veya ölümlülüğün belirginliğiyle ilgili açık talimatlar sunulmakta ve bu yolla insanların ölüm fikrini gündemlerine alması sağlanmaktadır (Schimel vd., 1999; Dechesne vd., 2000). Sonraki süreçte bireyler tarafından geliştirilen tepki ve davranışlar gözlemlenmektedir. Ölümlülüğün belirginliğine yönelik uyarılar, dünya görüşüne dair savunmalar geliştirme; benlik saygısının artırılması, basmakalıp (muhafazakâr) düşünce, normlar ve değerlere sarılma, bağlanma geliştirme; romantik inançları vurgulama, olumlu sosyal davranışlara eğilim gösterme, ruhsal konulara eğilimin artması ve farklı yaşam deneyimlerine açıklık gibi baş etme stratejileri geliştirilmesine yol açmaktadır (Burke vd., 2010; Goldenberg vd., 2000; Greenberg vd., 1990; Greenberg, vd. 1997; Jonas & Fischer, 2006).

Araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular ışığında ölümden ve beraberinde getirdiği belirsizlikten korunmak, bu anlamda ölümlülük bilgisinden kaynaklanan dehşeti bastırmak amacıyla geliştirilen baş etme mekanizmalarının genellikle üç başlıkta³ ele alındığını görmek mümkündür (Bkz. Şekil 1):

- Benlik saygısının korunması ve artırılması (şöhret, başarı ve servet, çocuk sahibi olma)
- Kültürel dünya görüşünün doğrulanması ve savunulması (Etnosentrizm, milliyetçilik, türcülük, cinsiyetçilik, muhafazakarlık, kültürel uygunluk, ideolojik gruplaşma)

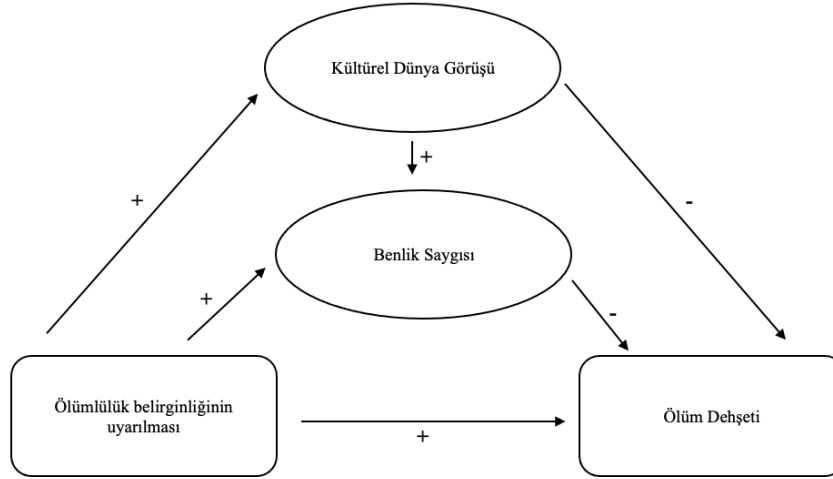
³ Mikulincer, Florián ve Hirschberger (2003) ve Yeniçeri (2016) gibi akademisyenler, bu kapsamda iki tema üzerinden ilerlemektedir: Benlik saygısı/özsaygı ve kültürel dünya görüşü. Mahat-Shamir ve Kagan (2022) ise üç bileşenden bahsetmektedir: Bireyin kişiliği, kişisel değerleri ve yakın kişilerarası ilişkileri. Bu çalışma kapsamında Greenberg vd.'nin (1997) de belirttiği şekilde, benlik saygısı ve kültürel dünya görüşüne ek olarak dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelme boyutu ayrı bir baş etme mekanizması olarak ele alınmıştır. Bunun nedeni, dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelmenin diğer baş etme mekanizmalarından farklı bir noktada konumlandığının düşünülmesidir. Ve dahası mizah boyutu, özellikle güncel açıklamaların bir boyutu olarak yaygın DYK baş etme stratejilerine eklenerek ele alınmıştır.

Aslında bu gruplandırmaların konuyu daha iyi ifade etmenin bir aracı olarak yapıldığının altını çizmek gerekmektedir. Çünkü söz konusu baş etme mekanizmalarının her biri büyük ölçüde birbiriyle etkileşim halinde veya iç içedir. Bu anlamda, farklı odaklarda gruplandırmalar yapmak mümkündür ve muhtemelen içeriksel olarak doğru olabilir.

- Dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelme ve ağırlık verme (gerçek yaşama ölümden sonra kavuşulacağı düşüncesi).

Söz konusu üç temel baş etme mekanizmasına ek olarak, aslında üç boyutu da kapsayacak bir çatı savunma mekanizması olarak da nitelendirilebilecek mizahtan bahsedilebilir. Buna dair açılımlara her bir konu başlığı içinde değinilmektedir. Özellikle güncel yayınlarda (Örneğin; Mahat-Shamir ve Kagan, 2022; Morgan, vd. ve 2019; Rnic vd., 2016 gibi) mizah konusunda açılımların yapıldığı görülebilmektedir.

Şekil 1: Dehşet Yönetim Kuramı Modellemesi.

Kaynak: (Greenberg, vd., 1997; Pyszczynski, vd., 2015). Ölümlülük belirlenliği uyarıldığında ölüm dehşeti artmakta; baş etme mekanizmaları olarak benlik saygısını artırmaya ve kültürel dünya görüşünü savunmaya eğilim artmaktadır. Benlik saygısının düşük olduğu durumlarda ölüm dehşeti daha yoğun yaşanabilmektedir.

Benlik saygısının korunması ve artırılması

Ölüm dehşetine ve varoluşsal kaygıya karşı psikolojik tampon görevi gören ilk alan, benlik saygısının korunması ve artırılmasına yönelik geliştirilen düşünceler ve atılan adımları içermektedir. Benlik saygısı, bireyin kendi değerine ilişkin genel öznel değerlendirmesini ve kendisini ne ölçüde yetkin, yetenekli ve saygıya layık olarak algıladığını ifade eden bir kavramdır (Greenberg vd., 1986). Benlik saygısının bir uzantısı olarak “beden saygısı yüksek olan bireylerin, ölümlülük bilgisine maruz kaldıklarında, fiziksel bedenleriyle özdeşim kurmalarında ve cinselliğe olan

ilgilerinde artış olduğu” gözlemlenmiştir (Goldenberg vd., 2000; Yeniçeri, 2006, s. 45).

Kendini değerli gören ve ölümsüzlük arayışı içinde bulunan insan, çocuk sahibi olmayı, ölüm korkusuna karşı varoluşsal bir kalkan olarak görebilmektedir. Zhou vd. (2008, s. 417) tarafından yapılan araştırmada, ölümlülük belirginliğinin uyarılmasının çocuk sahibi olmaya yönelik arzu edilirliliği artırdığı sonucuna varılmıştır. Bu anlamda çocuk, bireysel ölümün sonrasında bile bireye dair izlerin devam ettiği hissini yaratabilmektedir. Benlik saygısı bağlamında ele alınabilecek bir diğer unsur olarak başarılı olma, maddi kaynaklara sahip olma ve şöhret sahibi olma ölümsüzlük arayışındaki insanın değer verdiği bileşenlerdir. Zaleskiewicz vd. (2013) tarafından yapılan araştırmada paranın, pragmatik faydasının ötesinde varoluşsal kaygıyı yatıştırabilecek kaynaklardan biri olarak güçlü bir psikolojik anlama sahip olduğu; bu anlamda ölüm kaygısının paraya atfedilen değeri arttırdığı ve paranın varlığının ölüm kaygısını azalttığı sonucuna varılmıştır. Görsel ve işitsel sanat eserleri üretme, kitap yazma, yüksek bağışlarda bulunarak okul ya da hastanelere isimler verme gibi davranışlar da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Son olarak DYK’a göre mizah kullanımı, benlik saygısını artıran böylece ölümlülüğün belirginleşmesiyle ilişkili dehşeti hafifleten bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar mizahın bireylerin benlik saygısı ve iyimser duygularını arttırmadaki potansiyel rolüne ışık tutarken (Rnic vd., 2016); geliştirici ve katılımcı mizahla meşgul olan bireylerin, daha yüksek düzeyde benlik saygısı ve daha fazla duygusal dayanıklılık sergileme eğiliminde oldukları ve ölümlülüğün belirginliği karşısında bireylerin psikolojik refahını arttırmada çok önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır (Morgan vd., 2019). Başka bir ifadeyle mizah, artan benlik saygısı ve duygusal refahla bağlantılıdır. Günlük varoluşsal kaygıyla başa çıkma yöntemi olarak düzenli bir biçimde mizahı kullanan kişilerin mizahı nadiren kullananlara göre ölümle ilgili düşünceleri daha iyi yönettikleri; ölümlülüğün belirginliği uyarılmış olsa da olmasa da ölüm dehşetiyle daha iyi baş edebildikleri bildirilmektedir (Morgan vd., 2019).

Kültürel dünya görüşünün doğrulanması ve savunulması

Benlik saygısı gibi kültürel dünya görüşünün doğrulanması ve savunulması yönündeki istenç, insanların ölüm dehşetiyle baş etmesinde kolaylaştırıcı bir unsur yaratabilmektedir. Toplumsal bir canlı olarak insan, sosyal normlara uyma, grup kimliği oluşturma ve sürdürme (Renkema vd., 2007), belli ideolojilere sahip olma ve bunlara sıkı sıkıya sarılma (Anson, 2009) gibi davranışları, varoluşsal olarak tehdit edici bir durumla karşılaşması durumunda ortaya çıkabilecek korkuyu tamponlamak için kullanabilmektedir.

Greenberg vd.’e (1997) göre kültürel dünya görüşlerinin (gruplar tarafından paylaşılan gerçekliğin doğası hakkında insanlar tarafından yaratılan ve aktarılan inançların) en önemli işlevlerinden biri, kırılganlık ve ölüme ilişkin benzersiz insan farkındalığının yol açtığı kaygıyı hafifletmektir. Başka bir deyişle, insan algılarını

düzenlemek (saatler ve takvimler gibi) ve temel kozmolojik soruları (Dünya nasıl oluştu? Yaşamın amacı nedir? İnsanlara öldükten sonra ne olur?) yanıtlamak için kavram ve yapılar sağlamaktadır. DYK'ya göre ölümlülüğün belirginliğinin uyarılması sonrası, insanlar kendi kültürel dünya görüşlerine daha sıkı sarılmakta ve dünya görüşüne örtülü veya açık bir şekilde meydan okuyan farklılıklara yönelik tutucu bir tavır göstermektedir (Greenberg vd., 1997). Bu bağlamda DYK insanların diğer kültürlerdeki insanlarla veya kendi görüşlerini paylaşmayan bir kültür içindeki kişilerle barış içinde bir arada yaşayamamalarının bir açıklamasını sağlamaktadır. Kişinin güvenliğinin temeli olarak son derece kritik olan kültürel dünya görüşünün, aslında kırılğan sembolik bir sosyal yapı olduğu ve büyük miktarda önyargı içerdiği söylenebilir.

Ochsmann ve Reichelt (1994; Greenberg vd., 1997, s. 79) tarafından yapılan araştırmada ölümlülüğün belirginliği, eşini ve çocuklarını terk eden bir adam hakkında daha sert, sokakta bir cüzdan bulan ve onu sahibine iade eden bir öğrenci hakkında daha olumlu yargılamalara yol açmıştır. Ancak fuhuş konusunda oluşturulan senaryoda kararların ölüm oranının belirginliğinden etkilenmediği; fuhuşun Alman üniversite öğrencilerinden oluşan bu örneklem arasında ahlaka aykırı görülmediği sonucuna varılmıştır. Bunda fuhuşun Almanya'da yasal olduğu ve genel olarak sosyal açıdan Amerika Birleşik Devletleri'ne göre daha kabul edilebilir olduğu etkili olmaktadır. Tersine Rosenblatt vd.'nin (1989) araştırmasında, fuhuşa karşı olmayan Amerikalı öğrencilerin aynı zamanda ölümlülüğün belirginliğinden sonra bir seks işçisi hakkında daha sert yargılarda bulunmadıkları görülmüştür. Başka bir deyişle, toplumda yaygın bir şekilde kabul edilen ahlaki değerleri ihlal edenler ölümlülük bilgileri uyarıldığında daha muhafazakâr bir tutum sergilemektedir. Kültürel uygunluk kavramıyla açıklanan bu durum, yaşanan toplumun kültürel değer ve yargılarına sıkı sıkıya bağlanmayı ve kendini o kültürün ürünü haline getirmeyi ifade etmektedir.

Kültürel dünya görüşü bağlamında başka bir boyut, insanların kendilerinden farklı etnik kökene sahip insanlar somut bir tehdit oluşturmaya bile onlardan hoşlanmama konusunda yaygın bir eğilime sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Greenberg vd., 1997, s. 80). DYK çerçevesinden bakıldığında bunun nedeni, kültürel dünya görüşlerinin temelde toplumsal uzlaşma yoluyla sürdürülen kırılğan semboller olması ve sonuç olarak, farklı olanların salt varlığının, kişinin kendi dünya görüşünün mutlak geçerliliğine örtülü veya açık bir şekilde meydan okuması dolayısıyla doğası gereği tehdit edici olabilmesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ölüm belirginliği artan kişilerin ya da toplumların kendilerinden farklı etnik kökene sahip insanlara yönelik daha önyargılı ve dışlayıcı bir tutum sergilemesi söz konusudur. Bu durum da beraberinde iç grup yanlılığının yoğunlaşmasına yol açmaktadır (Harmon-Jones vd., 1996). Çünkü grup oluşumu, deneklerin estetik tercih temelinde minimal gruplara atandığı durumlarda özneye dış gruptan ziyade iç grubun kendisine daha çok benzediğini ima etmektedir. Bu anlamda beden, cinsiyet, cinsel yönelim, cinsellik algısı gibi insana dair unsurların her biri, ölümlülük

bilgisinin uyarılmasıyla birlikte yaşanan toplumun kültürel dünya görüşü odağında ele alınmakta ve “ben” ve “diğeri” ikilemi özelinde kendine ait özelliklerin üstün ve “uygun” olduğu inancını pekiştirmektedir (Harmon-Jones vd., 1996).

DYK çerçevesinde değerlendirildiğinde insan bedeni, sorunludur çünkü ölümün kaçınılmazlığının sürekli bir hatırlatıcısı olarak hizmet etmektedir (Goldenberg vd., 2000). Kuramcılara göre insanların bu sorunla yüzleşme yöntemi, bedeni soyut sembolik anlamla dolduran kültürel dünya görüşleri geliştirmektir. Ölümden bu hayali kaçış insanın, fiziksel doğasını hatırlatan davranışları düzenleme yoluna gitmesine yol açabilmektedir. İnsanların vücutlarının işlevlerinden utanmaları ve tiksinnmeleri; cinselliğin sorunların, zorlukların, düzenlemelerin ve ritüelleştirmelerin yaygın bir kaynağı olması; yine cinselliğin romantik aşkla ilişkilendirilme eğiliminde olması; kültürlerin fiziksel çekiciliğe değer vermesi ve kadının nesneleştirilmesi, beden aracılığıyla ölümle yüzleşmekten korkan insanın geliştirdiği soyut semboller olarak görülmektedir (Goldenberg vd., 1999). Cinsellik ve ölüm korkusu arasında da önemli bağlantılar olduğundan bahsedilmektedir. Öyle ki kaygı düzeyi yüksek olan insanların ölümlülük bilgisi uyarıldığında cinselliği daha az çekici bulduğu ve cinselliği hatırlatmanın ölümle ilgili düşünceleri akla getirdiği; tersine, kaygı düzeyi düşük olan insanların ölümlülük bilgisi uyarıldığında cinselliğin daha çekici geldiği sonucuna varılmıştır (Goldenberg vd., 1999).

Görece masum olarak değerlendirilebilecek bu durumlar, Becker (1975) ve Berger ve Luckmann (1967) tarafından geliştirilen DYK argümanlarında ileri düzeye taşınmakta; onlara göre belirli bir dünya görüşüne olan güvenin yalnızca farklı dünya görüşündeki diğerlerini küçümseyerek değil, aynı zamanda aslında onları yok ederek, böylece galibin sonuçta haklı olması gerektiği yönündeki görüşle sonuçlandığını belirtmektedir (Greenberg vd., 1997, s. 83). Çünkü insan, güvenliğini tehdit eden ve sürekli ölüm dehşetiyle yüz yüze gelmesine neden olan durumları/varoluşları bir tehdit unsuru olmaktan çıkarma ihtiyacı içindedir. Böylece kendi kültürel dünya görüşünün ölümsüzlüğünü sağlayarak bir açıdan da kendi ölümsüzlüğünü sağlayacağına inanabilmektedir.

Birçok araştırma, ölümlülüğün belirginleşmesinin kişinin kültürel dünya görüşünü tehdit edenlere karşı düşmanlığa, reddedilmeye ve saldırganlığa yol açtığını göstermiş olsa da kültürel dünya görüşü bağlamında arzu edilen özellikler olarak görülen yardımseverlik, nezaket ve cömertlik gibi davranışlarda bulunmanın kişinin benlik saygısını artırması; ölümlü olduğunun hatırlatılmasıyla toplum içinde olumlu sosyal davranışlara olan bağlılığının artması beklenmektedir (Greenberg vd., 1997).

Son olarak kültürel dünya görüşüne ilişkin mizah konusuna bakılacak olursa, Mahat-Shamir ve Kagan (2022) tarafından yapılan tümdengelimli ve tümevarımsal tematik analizde mizahın ölüm dehşetine karşı tampon oluşturma, a) kültürel dünya görüşleriyle bağlantı kurmanın, b) gruba dahil olmanın ve c) ölüm karşısında kontrol duygusu kazanmanın bir aracı olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

Dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelme ve ağırlık verme

Birçok kültürde dini inançlar ve bu inançlara bağlı uygulamalar, maneviyatın ifadesi için bir alan sağlayabilmekte; ortak bir anlam yaratma, düzenli bir toplum yapısı sağlama, bilinmeyeni açıklama ve insanları ölüm dehşetinden koruma gibi çeşitli işlevlere hizmet edebilmektedir. Ayrıca din, karakterin ve zihin sağlığının korunmasına ve geliştirilmesine yardımcı olabilecek bir destek ve rehberlik kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Jones & Fisher, 2006, s. 553). Dinin ve genel olarak ruhsal inanç boyutundaki konuların bireyin benlik saygısı ve kültürel dünya görüşü üzerinde ve onlardan kaynaklanan boyutta etkileri bulunabilmektedir. İşte bu nedenle çalışma kapsamında DYK çerçevesinde ele alınan baş etme mekanizmalarında din ve ruhsal konulara yönelme, ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

Becker (1973), ölümün varoluşun sonu olmadığını öne sürerek, dini dünya görüşlerinin ölüm korkusuyla mücadelede çok etkili olduğunu, çünkü kozmik anlam sağladıklarını ve doğrudan ölüm korkusuna değindiklerini ileri sürmüştür (Jones ve Fisher, 2006, s. 556). Bu bağlamda Jones ve Fisher (2006, s. 553) yapmış oldukları araştırma sonuçlarından da yola çıkarak, analizlerini iki grupta yorumlamakta; sadece doğası gereği dinlerine bağlı olanların (yani, dinin hem anlam hem de değer sağlayarak yaşam için bir çerçeve olarak hizmet ettiği kişilerin) ölüm dehşetiyle baş etme konusunda dini inançlardan fayda sağladığını, tersine dışsal yönelimli dindarların (yani dine faydacı bir yaklaşımla yaklaşanların) ise ölüm korkusundan korunmuyor gibi göründüklerini belirtmektedir.

Allport ve Ross (1967, s. 434) içsel yönelimli dindar kişileri “dinini yaşayanlar”, dışsal yönelimli insanları ise “dini kullananlar” olarak tanımlamaktadır. Benzer bir ayırım, kendi kültürel dünya görüşlerini yaşayan insanlarla kendi kültürel dünya görüşlerini kullananlar arasında ya da içsel olarak kültürel açıdan ait oldukları gruplarla özdeşleşenler ile başka hedeflere (statü, sosyal destek veya kendini haklı çıkarma gibi) ulaşmak için kültürel iç grupları araç olarak kullananlar arasında yapılabilir. İçsel ve dışsal dindarlık arasındaki ayrımın ötesinde, Batson (1976) ve Batson ve Schoenrade (1991) gibi araştırmacılar “bir arayış olarak din” diye adlandırılan üçüncü bir yönelimi ortaya atmıştır. Bu dini yönelim, dindarlığa öz eleştirel, şüpheyeye değer veren ve yansıtıcı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Dinin ve ruhsal inançların çok boyutlu niteliği, farklı din anlayışlarındaki niteliksel ve niceliksel farklılıklar ve bu farklılıklara eklenen farklı dindarlık türleri, ölüm dehşetiyle baş etmede insanların dini hangi boyutlarda ve ne düzeylerde ele aldıkları konusunda bir dizi soruyu beraberinde getirebilmektedir.

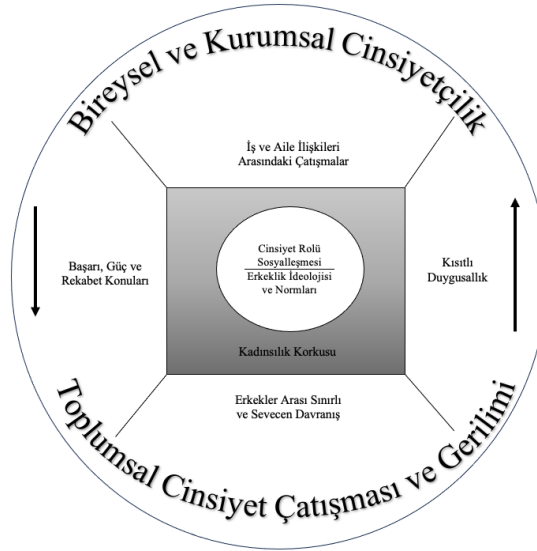
Konuyla ilgili halihazırda yapılmış araştırma sonuçları, içsel dindarlığın özellikle terörizm, ağır hastalık veya ölüm gibi kontrol edilemeyen olumsuz olay ve tehditlerle başa çıkmada etkili olduğunu; dışsal dindarlığın benlikle, sosyal ağlarla ve ilgili sosyal destekle olan ilişkisinin daha güçlü olması nedeniyle işte başarılı olmak gibi benlik saygısı ve sosyal destek gerektiren kontrol edilebilir olaylarla baş

etmede özellikle etkili olabildiğini göstermektedir (Jonas & Fischer, 2006, s. 564). Özetle, diğer iki baş etme mekanizmasından farklı olarak din, “özün” bir şekilde sonsuz olduğu inancını beraberinde getirmekte; bu da dinin, insan için yaşamın anlamsızlığı ve ölümlü olma dehşeti karşısındaki en güçlü tutunma yöntemi olmasına neden olmaktadır.

ERKEKLİKLER VE ÖLÜM KORKUSU: ÇALIŞMAYA ÖZGÜ KAVRAMSAL VE YAKLAŞIMA DAYALI AÇILIM

DYK çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmaların farklı nüfus gruplarıyla ve farklı odaklarda hayata geçirildiği görülmektedir. Yapılan araştırmaların bazılarında cinsiyete yönelik farklılaşan ölüm korkusu düzeyleri ve ölümün belirginliği karşısında takınılan tavra dair bilgiler bulmak mümkündür (Bazıları; Baarsen, 2001; Hirschberger vd., 2005; Hoyt vd., 2009; Pérez-Mengual vd., 2021; Pradhan & Olsson, 2020; Rogowska vd., 2022; Taubman-Ben-Ari & Findler, 2003; Webster & Saucier, 2011). Özellikle çalışmaya özgü olan ölüm metaforu kapsamında yapılan değerlendirmelerde erkekliklerin farklılaşan ve çeşitlenen doğaları gereği daha bölgesel bir analiz yapılması gerekmesi nedeniyle Türkiye özelinde açılımlara ağırlık verilmektedir. Benzer şekilde hegemonik erkeklik söylemlerinin değişen ve çeşitlenen doğasına yönelik bir çerçeve sunması açısından O’Neil vd. (1995; O’Neil, 2008, s. 368) tarafından formüle edilen cinsiyet rolü çatışması modeli kullanılmaktadır (Bkz. Şekil 2).

Şekil 2: Toplumsal Cinsiyet Çatışması Modeli: Erkeklerin Cinsiyet Rolü Çatışması Örüntüleri

Kaynak: (O'Neil, 2008, s. 368)

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı ölüm oranlarını dışarıda tutmak kaydıyla, genel olarak dünya nüfusundaki ölüm oranlarının cinsiyetler arası farklılaşan durumlarına bakıldığında, erkeklerin ölüm oranının kadınlarınkinden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Dünya Bankası verileri 15 ila 60 yaşları arasında erkek ölüm oranının (The World Bank, 2021a) her bin ölümden 206 (Türkiye için 127); kadın ölüm oranının (The World Bank, 2021b) ise her bin ölümden 138 (Türkiye için 58) olduğunu belirtmektedir. Ortalama yaşam süresine bakıldığında erkekler 70 (Türkiye'de 78) ve kadınlar 79 (Türkiye'de 89) yaşına kadar hayatta kalabilmektedir (The World Bank, 2021c ve 2021d). Erkeklerin ölüm oranlarının kadınlara göre daha fazla olmasına dair hastalık, kaza ve savaş odaklı çeşitli açıklamalar yapılmaktadır. Örneğin Avrupa ve ABD'de akciğer kanserine dayalı ölümlerin erkeklerde daha yüksek olduğu (Jani vd., 2021, s. 1) belirtilmektedir. Ayrıca erkeklerin iskemik kalp hastalığı, kazalar ve dış etkenlere bağlı ölümler gibi çeşitli nedenlerden dolayı ölüm oranlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (White & Cash, 2004, s. 62). Başka bir ifadeyle belli hastalıklar özelinde erkeklerin ölüm oranı kadınlara göre fazladır. Bunun yanı sıra iş kazaları (ev kazalarında tersi söz konusu olmakla birlikte); trafik kazaları ya da ülkeler arası gerçekleşen savaş eylemlerinde erkeklerin ölüm oranları daha yüksektir (White & Cash, 2004).

Erkeklerin yaralanma ya da ölüm oranlarını etkileyen bir diğer bileşenin, eril toplumsal yapının kurguladığı toplumsal cinsiyet şemasında erkeğe biçilen rol ve sorumluluklar ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Yine, erkekliğin zamana, yere ve bağlama göre değişen niteliğine vurgu yaparak ama özelde hegemonik erkeklik tanımlaması dahilinde sıklıkla vurgulanan özellikler olarak, güçlü ve sağlam olma, cesur ve gözü kara olma, kırılgan ya da pısrık olmama, vazgeçmeme, sorumluluğu altındakileri koruma gibi söylem ve telkinler dolayısıyla erkekliğin ispatlanması ya da kazanılan erkekliğin kaybedilmemesi adına riskli eylemlerde bulunulabilmektedir. Yüksek hızda araba kullanma, araçla "makas atma", laf dalaşı sonrası kavgaya karışma, trafikte yol vermeyen aracın önünü kesip sopayla saldırma gibi rasyonel olmayan süreç ve bahanelerle çoğaltılabilecek bir dizi eylem içine girilebilmektedir. Bunun, bir yönüyle erkekliğin ispatı ya da kaybedilme korkusunu içinde barındırdığı; bir yönüyle de erkeklerin (burada kastedilen özellikle hegemonik ve bir yönüyle suç ortağı/işbirlikçi erkekliklerin) üstesinden gelmeye çalıştıkları korkuları olduğu söylenebilir. Söz konusu korkunun, içinde bulunan erkeklik dünyasından dışlanma ve kadınsılıkla suçlanma gibi sebepleri olabileceği gibi belki de kaynağı bizzat gerçek ölüm olabilir. Ki dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde özellikle bazı toplumlarda her iki durumun da bir yanıyla ölmek anlamı taşıdığı düşünülmektedir.

Ataeril toplum yapısı tarafından biçimlenen cinsiyete dayalı kalıp yargılar, kadın veya erkek olmaya ve kadın ile erkeğin birbiriyle nasıl ilişkili olduğuna dair aşırı genelleştirilmiş, sabit fikirlerdir (Wood & Eagly, 2015, s. 461). Ataeril toplum

yapısı toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı bir düzen dayatmaktadır ve bu eşitsizlik küresel olarak sosyal, ekonomik, hukuki ve politik düzeyde hâkimdir (Glick & Fiske, 1996, s. 492). Bunların tanımlanmasının ve altının çizilmesinin nedeni, DYK’a göre özellikle ölümlülük bilgisinin uyarılması sonrası gelişen baş etme mekanizmalarında yer alan kültürel dünya görüşüne dair yapılacak açılımlara netlik kazandırabilmektir. Ayrıca bu çalışmada queer açılımlara yer verilmediğini belirtmek gerekir.

Çalışmada ölüm, DYK bileşenleri çerçevesinde iki anlamda ele alınmaktadır. İlki, bildiğimiz gerçek anlamda yaşamsal fonksiyonların bütünüyle son bulması; ikincisi ise eril toplumsal yapı tarafından kurgulanan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı erkeklik rollerinin yerine getirilememesi ya da “yeterince” yerine getirilmemesi sonrası toplumsal hayatta yaşanan “erkeklik kaybı”nın neden olduğu ölüm halidir. İlkine dair analizler, gerçekleştirilen araştırmalarda ölümlülük bilgisinin uyarılması sonucu elde edilen nicel verilerle desteklenmektedir. Ancak yapılan literatür incelemesinde ikinci durumu bu yönüyle ele alan bir çalışmaya rastlanmadığından burada yer verilen değerlendirmeler kuramsal analizler boyutunda kalmaktadır. Belki ilerleyen araştırmalar için bu, bir bakış açısı sunabilir.

ÖLÜM DEHŞETİ KARŞISINDA ERKEKLİK

Ölümlülüğün belirginliği -özel bazı araştırma manipülasyonları yapılmaksızın- gündelik yaşam pratiklerinde uyarılabilmektedir. Haberlere yansıyan olaylar, ibadethanelerden duyulan anonslar ya da telefona gelen bir mesaj. Bunların yanı sıra önceki başlıklarda da ifade edildiği gibi, DYK çerçevesinde bir grubun bilinçli bir şekilde ölümlülük farkındalığının uyarılması ve kontrol grubuna herhangi bir uyarılma yapılmaksızın yapılan araştırmalarda, insanların ölümle baş etme mekanizmalarına dair bilgiler elde edilmektedir. Söz konusu araştırmaların cinsiyetler özelinde sunduğu sonuçlar, kuramsal literatür bilgileriyle örtüşen niteliktedir (Örneğin: Pérez-Mengual vd., 2021; Pradhan & Olsson, 2020; Taubman-Ben-Ari & Findler, 2003).

Genel olarak ölüme verilen tepki, başa çıkma stratejilerini, duygusal tepkileri ve ölüm oranlarını kapsayacak şekilde erkekler ve kadınlar arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Rogowska vd. (2022, s. 1), kadınların stres, kaygı, duygu ve kaçınma odaklı başa çıkma tarzlarında erkeklerden daha yüksek puan aldığını bulmuşlardır. Bu durum kadın ve erkeklerin ölüm korkusuyla karşı karşıya kaldıklarında farklı başa çıkma mekanizmaları kullanabildiklerini göstermektedir. Ayrıca Baarsen (2001), partnerinin ölümünün üzerinden zaman geçtikçe erkeklerin duygularını kadınlardan daha fazla başkalarıyla paylaştığını belirtmiştir. Bunda geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine dayalı iş bölümü gereği bakım veren rolündeki kadının ölümü sonrası erkeğin gündelik faaliyetleri sürdürmekte zorlanması ve buna bağlı yardım arayışı içine girmek istemesi etkili olabilir.

Hirschberger vd. (2005, s. 253), erkeklerin ölüm uyarılarına duygusal olarak geri çekilerek ve daha az şefkat bildirerek tepki verdiklerini, oysa kadınların daha

şefkatli tepkiler sergilediklerini gözlemlemiştir. Ataerkil toplumsal yargılar açısından değerlendirildiğinde erkeğin ölüm uyaranlarına aşırı duygusal tepkiler vermesi, erkeklik statüsünün “zedelenmesi” riskini taşıdığından baskılanabilmektedir. Ps (2003, s. 474) araştırmasında yapmış olduğu regresyon analizleriyle öz yeterlik değişkenlerinin hem yaşlı erkekler hem de yaşlı kadınlar için ölüm korkularının güçlü yordayıcıları olduğunu ve farklı alanların her cinsiyet için daha etkili olduğunu bulmuştur. Bu durum, kadın ve erkeklerin ölüm korkusuyla başa çıkmak için farklı iç kaynaklara başvurabileceğini göstermektedir. Pérez-Mengual vd., (2021) Kovid-19 pandemi sürecinde hissedilen ölüm korkusunu ele aldıkları araştırmalarında kadınlarda bulunan ölüm korkusuyla karşılaştırıldığında erkeklerin daha yüksek kaygı yaşayabileceği sonucuna ulaşmıştır. Diğer tarihsel olaylar da (örneğin gıda kıtlığı, patojenler) erkeklerin stresli koşullarla başa çıkma konusundaki dayanıklılık düzeylerinin kadınlara göre düşük olduğunu göstermektedir (Pradhan & Olsson, 2020). Ayrıca Russac vd. (2007, s. 549) tarafından yapılan bir araştırma, ölüm kaygısının hem erkeklerde hem de kadınlarda 20’li yaşlarda zirveye ulaştığını ve sonrasında önemli ölçüde azaldığı sonucunu vermiştir. Bu hem erkekler hem de kadınlar ölüm kaygısı yaşarken, bu korkunun yoğunluğunun yaşam süresi boyunca dalgalanabileceğini göstermektedir.

Webster ve Saucier (2011, s. 419) tarafından yapılan araştırmada ölüm hatırlatmalarının sonrasında, eşcinsellere yönelik önyargının; özelde eşcinsel erkeklere yönelik (lezbienlere yönelik olmayan) duygusal önyargının daha fazla olduğu; cinsiyetler arası analizde de erkeklerin kadınlara oranla eşcinsel bireylere yönelik daha ayrımcı tutum sergilediği sonucuna varılmıştır. Burada, DYK çerçevesinde açıklanan ölümün belirginliği karşısında kültürel dünya görüşünün savunulması eğilimi görülmektedir. Taubman-Ben-Ari ve Findler (2003, s. 613) tarafından yapılan araştırmada dikkatsiz araba kullanma ve cinsiyet ilişkisi incelenmiş; çalışmadaki erkekler ve bu erkeklerin içinde araba kullanmayı benlik saygısının merkezi bir bileşeni olarak algılayanlar, ölümlülük bilgisinin uyarılmasından sonra benlik saygılarını doğrulamanın bir yolu olarak riskli araba kullanmayı tercih etmişlerdir. Başka bir ifadeyle, genç erkekler araba kullanmanın kendisiyle ilgili kazanımlarını (örneğin, sosyal prestiji artırmak) gereğinden fazla vurgulayabilmekte; potansiyel tehlikelere daha az dikkat edebilmekte ve araba kullanırken daha fazla risk alabilmektedir.

Hoyt vd. (2009) tarafından yapılan araştırmada katılımcılara ölümlülük bilgisinin uyarılmasından sonra erkek ve kadın vali adaylarının kampanya beyanları sunulmuş, ölümlülük farkındalığı altında kadın katılımcılar kadın adayı erkek adaydan daha fazla tercih edip oy verirken, erkekler de erkek adayı tercih etmiştir. Bu anlamda ölümlülük bilgisi uyarıldığında grup içi ideolojilere yönelme ve kendinden olanı sahiplenme mekanizmasının devreye girdiği anlaşılmaktadır. Ancak çalışmada ilgi çekici olan, adayların toplumsal cinsiyet kalıp yargılara dayalı özellikleri vurgulandığında elde edilen sonuçlardır. Bu noktada, ölümlülük bilgisi uyarılmış kadın katılımcılar da erkek katılımcılar da erkek adayı tercih etmiştir.

Ölümlülük bilgisinin bilinçli bir şekilde uyarılması sonucu elde edilen veriler, DYK çerçevesinde sunulan kuramsal bilgilerle paralel ilerleyebilmekte; ölüm kaygısıyla baş etmenin bir yolu olarak özellikle kültürel dünya görüşüne ağırlık verilmesi ve grup içi ideolojilere sığınılması söz konusu olabilmektedir. Bu noktada kadın ve erkekler arasında gözlemlenen en temel farklılığın, erkeklerin kadınlara oranla ölüm korkusunu daha yoğun yaşıyor olmaları ama duygu bazında bunu yansıtmamaları ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının hatırlatıldığı durumlarda kadınların da o duruma özgü baskın eril kültürel inancı ön plana çıkararak tutum ve davranışlar sergiliyor oluşları olduğu söylenebilir.

Bunların yanı sıra araştırmalara yansımayan ancak gündelik yaşam pratiklerinde sıklıkla gözlemlendiği kadarıyla erkekliklerin ölümün varlığındaki eril baş etme mekanizmalarının sayısının son derece fazla olduğudur. Daha önce de ifade edildiği gibi erkekler, ataerkil toplumsal yapının cinsiyetlendirilmiş bedenler üzerinde tanımladığı toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarını yerine getirme zorunluluğunu diğer cinsiyet kimliklerine ya da cinsel yönelimlere oranla daha sert ve kati şekilde deneyimleyebilmektedir çünkü aksi bir tutum, varlık zemini olan erkekliğin sorgulanmasını ve alaşağı edilmesini beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle ölüm gibi bir varoluşsal gerçekliğin erkek yaşamındaki yansıması hem ölüme karşı takınılan tavır hem de ölümlülükle baş etme stratejilerini yine tanımlı erkeklik kalıpları üzerinden kurgulamak anlamına gelebilmektedir.

O'Neil vd. (1995; O'Neil, 2008) tarafından yapılan cinsiyet rolü çatışması modeli kapsamında değerlendirildiğinde erkekler, erkeklik sosyalizasyonlarını kadınsılaşıma korkusu altında dört boyutta gerçekleştirmektedir; başarı, güç ve rekabet; iş ve aile ilişkileri, kısıtlı duygusallık ve erkekler arası sınırlı sevecen davranış. Bireysel ve kurumsal cinsiyetçi kalıp yargılarla sürekli denetlenen süreç, toplumsal cinsiyet çatışması ve gerilimi yaşamının yanı sıra, belirlenen davranış ölçütlerine uygun hareket etmeyi beraberinde getirebilmektedir.

Özellikle hegemonik erkeklik tanımlamaları dahilinde sıklıkla vurgulanan güçlü olma halinin, ölüm karşısında da takınılması gereken bir tavır olduğu söylenebilir. Öyle ki, sevdiği kişinin kaybı karşısında duygularını ifade etmek istese bile bu ifade ediş “makul sınırlar” içinde kalarak gerçekleştirilmelidir. Çünkü özellikle duygusallık, kadınsılıkla eş değer ve erkekliği “sarsma” potansiyeli çok yüksek bir özellik olarak nitelendirilebilmektedir. Kaybı sonrası duygularını ortaya koyamayan erkek, halihazırda edinilmiş olan erkeklik statüsünün ölümüne neden olma kaygısıyla takındığı bu tavırla erkeklikler dünyasının kültürel dünya görüşüne katkı sunabilmekte ve bu anlamda ölüm karşısındaki “gücünü” korumayı başarabilmektedir. Bu sırada ertelenen yas, açığa çıkmayan duyguların bıraktığı yaralar veya konuşulmamış gerçekliklerin erkeğin içsel duygu dünyasındaki yansımalarını ve tahribatlarını bilmek ise son derece güçtür. İçte kapanma, öfke, sessizlik, suskunluk, saldırgan söylem ve tavırlar, yıkıcı eylemler gibi iki uçta farklılaşan çok çeşitli sonuçları olabilmektedir. Ancak sergilenecek tavır ve söylemlerin ataerkil toplumsal yapının hegemonik erkeklik kalıbına uyuyor olması,

erkekliğin ölümünün yarattığı korkunun son bulmasına yol açacağı söylenebilir. Başka bir ifadeyle, ölüm tüm gerçekliğiyle oradadır, sevilen kişi artık yoktur ve “güçlü” durularak erkekliğin ölümüne engel olunabilmiştir.

Bu “güçlü ve başarılı olma” hali, birçok bağlamda kendini gösterebilmektedir. Örneğin zorunlu askerlik görevi sırasında çatışmaların yoğun yaşandığı bölgelerde bulunmuş olmanın, riski yüksek sporlarla ilgilenmenin veya ölüme yakın tecrübelerin birer cesaret ve güç göstergesi olarak ama en çok da baskın erkeklik göstergesi olarak sunulması bunlardan birkaçıdır. Özellikle askerlik ve erkeklik arasında yoğun ilişkilerin tanımlandığı toplumlarda “ölümün ve kahramanlığın yüceltilmesi” (Altınay, 2011) yoluyla hem ölme hem de öldürme istendik ve beklenen bir düşünce ve eylem pratiği olarak kabul edilebilmektedir. Böylece askerlik “...sadece genç erkeklerin zorunlu olarak katıldıkları, bir tür savaş eğitimi eşliğinde öğrenilen bir ölme-öldürme sanatı haline” (Sancar, 2009, s. 154) gelmektedir. Bu da ölümlülük bilgisinin erkeklerin yaşamında merkezi bir konumda bulunması ve ölüm fikri tarafından sürekli takip edilmeyi beraberinde getirmesi anlamına gelebilmektedir.

Buna eşlik eden şiddet içerikli bilgisayar oyunları, yine erkeklik yapılanmasında gücün, başarının ve rekabetin bir uzantısı olarak ölüme meydan okumanın ve erkeklik ispatının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. DYK çerçevesinde ele alındığında ölümle bu kadar içli dışlı olan erkekliklerin, erkeklik dünyasına daha çok dönmesi ve ataerkil erkeklik ideolojisinin önermelerini takip etmesi son derece olağandır. Toplumun tanımladığı “uygun” erkek olarak ölüm karşısında kendini var eden ve ölümlülük bilgisiyle mücadelede erkeklik ideolojisinin köklerine sarılan erkekler hem ölüm gerçeğinin kaçınılmazlığı hem de erkekliğin dar patikalarında sembolik düzeyde ölümsüzlüğe ulaşmaya çalışabilmektedir.

Benzer bir şekilde yüksek hızla araba kullanma, motosikletin ön tekerini havaya kaldırma ya da beden kapasitesinin sınırlarını zorlayan etkinliklerde bulunma, erkekliğin kazanılması ya da kazanılmış erkekliğin sürdürülmesi kadar ölüme yakın davranışlar sergileyerek halihazırdaki erkeklik düzeyinin üstüne çıkan bir nevi “daha erkek” sıfatı kazanma arzusu içeren davranışlar olarak nitelendirilebilir. Bu davranışlara eşlik eden kısıtlı duygusallık ise sürecin tüm zorluklara rağmen nasıl “güçlü” ve “başarılı” bir şekilde yürütüldüğünü göstermesi ve erkeklik imajını “sağlamlaştırma”sı açısından son derece önemlidir.

Erkeklik ve ölüm ilişkisinde ele alınması gereken bir diğer boyut, iş, okul, aile ilişkileri gibi alanlarda yaşananları kapsamaktadır. Toplum tarafından tanınan, kabul gören, prestijli bir işte çalışması beklenen erkeğin, yapmış olduğu iş ile ailenin geçimini sağlayacak asgari düzeyde bir gelir elde etmesi beklenmektedir. Hatta “kas gücüne dayalı yapıli bir vücudu, kavgada gözünü sakınmayacak bir cesareti, karısının/kızının namusunu koruma endişesi olmasa da bir iş adamı eğer para kazanmayı becerebiliyorsa erkekler topluluğuna saygın bir üye olarak kabul

edilebilmektedir” (Sancar, 2009, s. 84). Yapılan işin iş kazalarının yoğun yaşandığı bir alanda olması ve/veya can güvenliğinin sürekli tehdit edildiği bir ortama sahip olması işin ya da gelirin kabul edilebilirliğinin değil o işi gerçekleştirme gücü ve başarısı gösteren erkeğin erkeklik kimliğinin ve ailesi için neleri göze alabilen bir erkek olduğunun bir göstergesi olarak sunulabilmektedir. Yapmış olduğu iş ile ailesinin geçimini sağlayan erkek, “ölümü bile göze almış” kudretli erkek olarak nitelendirilebilmektedir. Takınılan bu tavır, daha güvenli iş ortamı sağlanması, sigorta primlerinin yükseltilmesi ya da yüksek ücret gibi taleplerin de yeterince dillendirilmemesi ve cesur-kahraman-güçlü çalışan niteliği altında erkeklik ideolojisinin pekiştirilerek erkeklik dünya görüşünün savunulması sonucunu doğurabilmektedir.

Aile kurmak ve çocuk sahibi olmak hem ataerkil toplumsal yapının hegemonik erkeklik tanımlaması hem de ölümlülük karşısından geliştirilen bir çeşit savunma mekanizması olarak erkeklikler dünyasında önemli bir bileşen olarak yer almaktadır. Erkeklerin cinsellik deneyimlerini şekillendiren ve eşcinsel olmayan romantik ilişkilerin kabul görüp desteklendiği eril toplumsal yapıda erkekliğin ispatı ve sürdürülmesinde, oluşturulan ailenin ve sürdürülen aile ilişkilerinin rolünün çok büyük olduğu belirtilebilir. DYK’ya göre bir tür ölümsüzlük sembolü olarak dünyaya getirilen çocuklar, ölümlülük karşısında bir eser yaratma isteğini yansıtırken toplum içinde erkekliğin de ispatlandığı bir alan olabilmektedir. Ataerkil babalık rolleri çerçevesinde tanımlanan özellikler, dünyaya gelen çocukların cinsiyetlendirilmiş bedenlerine uygun rol ve sorumluluklar açısından yetiştirilmesi - kız çocukların narin, hassas ve duygusal; oğlan çocukların ise sert, güçlü ve korkusuz olması- üzerinden hem hegemonik erkeklik söyleminin pekişmesi hem de ölüm korkusuyla baş etmenin bir yöntemi olarak bir şekilde “kalıcı olma”yı başarmayı içerebilmektedir.

Erkeklikler (daha doğrusu hegemonik ve suç ortağı erkeklikler), duygularını ifade etme konusunda kısıtlama ve korkulara sahip olmasının yanı sıra, temel duyguları ifade edecek kelimeleri bulma konusunda da sınırlılıklara sahip olabilmektedir. Duygu ve düşüncelerini diğerleriyle paylaşamadığı gibi diğer erkeklerle de paylaşamayabilir. Her ne kadar erkeklik, tanımlamasında ve ispatında erkeklere ihtiyaç duyuyor ve ölüm karşısında yöneldiği ve sıkı sıkıya sarıldığı ideoloji erkeklik olsa da kendi cinsiyetine mensup diğer erkeklere sevecen davranma konusunda ince bir çizgide ilerleyebilmektedir. Çünkü sergilenecek en ufak bir “fazla”dan ilgi, kadınsı hassasiyetler gösterme ya da eşcinsel olma etiketlerine maruz kalmayı beraberinde getirebilmektedir. Bu da erkekliğin ölümü anlamına gelebilmektedir ki zaten eril ideoloji bunun olmaması gerektiğini açık bir şekilde belirtmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi ölüme yakın tecrübelerin yaşandığı alanlarda (askerlik gibi) hemcinsleri ile yakın ilişkilerde bulunan erkeklerin bu sınırı nasıl koruduğu son derece hassastır. Bunların yanı sıra aşırı alkol tüketimi, holiganlığa uzanan taraftar gösterileri, milli içerikli kutlamalar ve erkek

homososyalliğini inşa eden cinsiyetlendirilmiş erkek mekânları erkekliğin sergilendiği ve pekiştirildiği, şiddet içeren aşırı davranış ve söylemlerle ölümlülük bilgisinin uyarıldığı ortamlar olarak erkeklikler arasındaki ilişkilerin sınırlı ve seçici bir samimiyetle kurulmasına zemin hazırlayan ortamlar olarak belirtilebilir. Bu ortamlarda erkeklik bilgisi üretilip öğrenilirken ölüm ve ölümlülük karşısındaki erkeklik konumlanışına dair de söylem ve pratikler sergilenebilmektedir.

Mizah, DYK çerçevesinde ölüm dehşetiyle baş etmede kullanılan baş etme mekanizmalarından biridir. Erkeklik özelinde mizah konusuna bakıldığında, mizahın çoğunlukla kadın bedeni ve cinselliği ya da hegemonik olmayan erkeklikler üzerinden kurgulandığını söylemek mümkündür. Bu yolla erkekler mizahı sosyal etkileşimlerini kolaylaştırmanın ve ölüm korkusuyla baş etmenin bir aracı olarak kullanabilmektedir. Yapılan şakalar ve atılan kahkahalar, erkeğin iç grup üyeleri olan diğer erkeklerle olan bağlarını güçlendirebilmekte; dış grup üyelerini dışlayarak ya da aşağılayarak grup uyumunu artıran sosyal bir işlev gösterebilmektedir. Ancak mizahın kimi boyutlarda son derece sorunlu olabildiğini belirtmekte yarar vardır. Bu anlamda mizahın eşitsiz eril önyargıların bir uzantısı olmasından ziyade geliştirici ve motivasyonel kullanımının ölüm dehşetiyle baş etmede etkin olacağı söylenebilir.

Daha önce ifade edildiği üzere, DYK açısından insan bedeni ölümün kaçınılmazlığını sürekli hatırlatması dolayısıyla sorunludur. Benzer bir sorun erkek bedeni için de söz konusudur hatta hegemonik erkeklik söylemleri çerçevesinde yapılan tanımlamalar ve beklendik özellikler, ulaşılması zor bir beden yapılanmasının sergilenmesi gerektiğini göstermektedir. Kaslı, heybetli ve güçlü beden -burada belirtilen özelliklerin içeriği ve düzeyi zamana, duruma ve bağlama göre son derece farklılaşabilmektedir-, spor ile dinç tutulmalı ve cinsel yönden aktif olunmalıdır. Cinsellik heteroseksüel ilişkiyi içermekte ve ilişkinin yapısına göre cinselliğin romantik aşkla ilişkilendirilerek kadın bedeninin kutsallaştırılması ya da sıradanlaştırılarak kadın bedeninin nesneleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Ölümlülük belirginliği altında da erkekliklerin bedenleri ve cinsellikleri üzerinde benzer süreçler yürütecekleri düşünülmektedir. Öyle ki “genç öl cesedin yakışıklı olsun” veya “atın ölümü arpadan olsun” gibi söylemler erkekliklerin beden ve cinselliklerini ölüm gerçekliğinde nasıl ele alabilecekleri konusunda ipuçları sunabilmektedir.

Son olarak, DYK çerçevesinde özellikle farklı dünya görüşündeki diğerlerini başka bir ifadeyle kadın, çocuk, yaşlı, engelli ve diğerlerini acımasız bir şekilde küçümseyen, dışlayan ve yok etmek isteyen fail olarak erkeklik analizi yapmak gerekmektedir. Suç teşkil eden eylemlerde bulunan ve diğerleri üzerinde baskı kuran, şiddet uygulayan erkeklikler aslında ölüm dehşetiyle baş edemeyen, güvenliklerini sürekli tehdit eden unsurlar olarak gördükleri bu kişi ve grupların varoluşlarını bir tehdit unsuru olmaktan çıkarma ihtiyacı içinde olan kişiler olarak nitelendirilebilir. Bu analiz, gerçekleşen suç içerikli eylemi hiçbir biçimde haklı göstermemekle birlikte, olumlu ölüm değeri oluşturma ve ölümün kabulü gibi

çözümler üreterek insan yaşamını iyileştirmek adına önemli analizler olabileceği söylenebilir.

Özetlemek gerekirse, erkeklik söylem ve pratiklerinin övülmesi, grup içi kayırmacılıkla erkekliğin diğerleri ve diğer erkeklikler karşısındaki konumlanışının yüceltilmesi, bu gruplandırma dışında kalanların önyargıya, ayrımcılığa, aşağılamaya, ötekileştirmeye maruz kalması gerektiği yönünde düşünce geliştirme ve hatta diğerleri üzerinde şiddete varan düzeylerde baskı kurma, ölümlülük bilgisi uyarılmış ve her an kaybedilme korkusu duyulan imkânsız erkeklik statüsünü koruma içgüdüleriyle geliştirilen eril savunma mekanizmalarıdır. Bu savunma mekanizmaları ölüm gerçeğiyle yüzleşen erkeğin ölümü inkârı ya da kabulü çerçevesinde ona bir çıkış yolu sunabilir. Seçilen yol, erkekliğin geliştiği sosyal yapının izlerini taşımakta ve ölüm kadar gerçek bir başka olgu olan erkekliğin gözetilmesi gerekliliğini içinde barındırabilmektedir. Erkekliğe dair erkekliğin temeli olarak belirtilen eril kalıp yargılar diğer tüm kültürel yargılarda olduğu gibi toplumsal uzlaşma yoluyla oluşturulan ve sürdürülen kırılğan ancak üst semboller olmaları dolayısıyla içselleştirilmiş bir sahiplenişle gözetilebilmekte ve ölüm karşısında olduğu kadar sembolik ölümsüzlük arayışında da savunulan yargılar olabilmektedir.

SONUÇ

Erkeklik, ölüm (biyolojik ve metaforik) karşısında ve sembolik ölümsüzlük arayışında kendini eril ideolojinin kalıp yargıları içine atabilmekte ve orada kendine özgü “güvenli” bir alan yaratabilmektedir. Erkeğin kendisinin ölümünden sonra da var olmaya devam edecek olan ve kendinden daha büyük bir şeyin parçası olarak hissetmesine neden olan erkeklik ideolojisine bu denli sıkı sarılması, sadece ölüm karşısında takınılan bir tavrı değil aynı zamanda ataerkil toplum yapısının hegemonik erkeklik niteliğinin bir göstergesi olması açısından da istendik bir durumdur. Çünkü hegemonik erkeklik, erkeğin bireysel ve toplumsal düzeyde “ideal” bir kimlik olarak var olma çabasını temsil etmektedir. Ayrıca bu idealleşme, bir yanıyla erkeklik kimliğinin kaybedilme riskini de beraberinde getirebilmektedir. Bu risk, erkeklerin ölümle başa çıkma stratejilerini yönlendiren önemli bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilebilir. Özellikle hegemonik erkekliğin kaybı, yalnızca toplumsal bir statü kaybı değil, aynı zamanda metaforik bir ölüm olarak da görülebilir. Suç ortağı erkeklikler de bu süreçte ataerkil düzenin sürdürülebilirliğini sağlama çabasıdayken, aynı kaygılarla hareket edebilmektedir. Yaşam pratikleri ve söylemleri içinde ölümlülük bilgisiyle sürekli uyarılan erkeklik, ölümün kaçınılmaz varlığı karşısında kendini grup içi yanlılık ve özdeşleşmeye adanmış bir yapıya büründürebilmektedir.

Ölüm karşısında erkeğin sembolik olarak hayatta kalma isteği toplumsal gerçeklik içinde erkekliğinin de hayatta kalma zorunluluğu ile birleştiğinde güçlü, başarılı ve cesur olma, kısıtlı duygusallık gösterme, aile ve iş ilişkileri dengesini

kurabilme, erkeklerle sınırlı düzeyde samimiyet kurma gibi kadınsılaşma korkusuna eşlik eden ölüm korkusuyla birlikte karmaşık bir yapı oluşturabilmektedir. Bu karmaşanın çözümünde bir yandan ataerkil ideolojinin imkânsız erkeklik tanımlamalarının fark edilmesi bir yandan da ölümün kabulü ile (hem gerçek anlamda ölüm hem de metaforik anlamda erkeklik ölümü) kişisel gelişimi teşvik ederek daha yüksek benlik saygısı ve yaşam memnuniyetinin sağlanması mümkün olabilir.

Başka bir ifadeyle kişinin kendi ölümlülüğünü ve hegemonik erkeklik kurgusunun son bulabileceğini kabul etmesi, bireysel yaşam hedeflerini çeşitlendirmesi ve zenginleştirici yaşam deneyimleri kazanma arayışını harekete geçirmesi açısından son derece önemlidir. Buna karşılık, ölümün inkârı ya da imkânsız erkeklik kurgusunun sürdürülme çabası daha fazla ölüm korkusu, daha az özsaygı ve daha düşük yaşam memnuniyeti anlamına gelmektedir. Ölüme olumlu bir şekilde odaklanmak, onun kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu ölüm ister gerçek anlamdaki ölüm olsun isterse çalışma kapsamında kurgulandığı şekliyle imkânsız hegemonik erkeklik kurgusu ölümü olsun.

Bu çalışma ile DYK çerçevesinde ölüm ve sembolik ölümsüzlük arayışı karşısında erkeklerin/ erkekliklerin toplumsal yaşam pratikleri içindeki konumlanışına; eril toplumsal yapı tarafından inşa edilen hegemonik erkeklik ideallerinin ölüm karşısında ve sembolik ölümsüzlük arayışında geliştirilen stratejilerine dair kuramsal bir analiz yapılmıştır. Türkiye literatürü açısından ölüm ve erkeklik konusuna dair DYK çerçevesinde kuramsal düzeyde ilişkisel bir analiz yapılmaya çalışılması her ne kadar özgün bir nitelik olarak değerlendiriliyor olsa da konunun içeriğine dair ampirik araştırmaların yapılmasının son derece önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda çalışmanın, bu konuda araştırma yapmayı düşünen bilim insanlarına bir bakış açısı sunabilmesi ümit edilmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0021212>.

Altınay, A. G. (2011) Sabiha Gökçen'den Sevgi Soysal'a, Kezbanlardan kadın vicdani retçilere: Militarizmin feminist eleştirileri, *Dipnot*, 7, 23-42.

Anson, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. & Greenberg, J. (2009). Political ideology in the 21st century: A terror management perspective on maintenance and change of the status quo. J. T. Jost, A. C. Kayve H. Thorisdottir (Ed.). *Social and*

psychological bases of ideology and system justification içinde (ss. 210–240). Oxford University Press.

Arciniega, G. M., Anderson, T. C., Tovar-Blank, Z. G. & Tracey, T. J. G. (2008). Toward a fuller conception of machismo: development of a traditional machismo and caballerismo scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55 (1), 19-33. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.55.1.19>.

Arrowood, R. B. & Cox, C. R. (2020). *Terror Management Theory: A Practical Review of Research and Application*. (ss.1-83). Brill Research Perspectives. <https://brill.com/display/title/57391?rskey=uLHNcF&result=1>.

Baarsen, M. I. B. v. G. B. (2001). Partner loss in later life: gender differences in coping shortly after bereavement. *Journal of Loss and Trauma*, 6 (3), 243-262. <https://doi.org/10.1080/108114401753201688>.

Barutçu, A. (2013). *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara.

Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double agent? *Journal of the Scientific Study of Religion*, 15, 29-45. <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/1384312>.

Batson, C. D. & Schoenrade, P. A. (1991). Measuring religion as quest: 1. Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 416-429. <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/1387277>.

Becker, E. (1973). *The denial of death*. New York: Free Press.

Becker, E. (1975). *Escape from evil*. New York: Free Press.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Anchor Books.

Bozok, M. (2019). Raewyn Connell ve erkeklikler: erkeklik çalışmalarının köşe taşı olan bir kitabın Türkçe çevirisi üzerine. *ViraVerita E-Dergi*, (9), 199-205.

Burke, K. & Haltom, T. M. (2020). Created by God and wired to porn: redemptive masculinity and gender beliefs in narratives of religious men's pornography addiction recovery. *Gender & Society*, 34 (2), 233-258. <https://doi.org/10.1177/0891243220905815>.

Burke, B. L., Martens, A. & Faucher, E. H. (2010). Two decades of terror management theory: a meta-analysis of mortality salience research. *Personality and Social Psychology Review*, 14 (2), 155-195. <https://doi.org/10.1177/1088868309352321>.

Burkley, M., Wong, Y. J. & Bell, A. C. (2016). The masculinity contingency scale (mcs): scale development and psychometric properties. *Psychology of Men & Amp; Masculinity*, 17 (2), 113-125. <https://doi.org/10.1037/a0039211>.

Chaudhry, A. & Amis, J. (2021). Negotiating masculinities in times of crisis: on the covid frontline in pakistan. *Gender, Work & Amp; Organization*, 29 (2), 650-665. <https://doi.org/10.1111/gwao.12800>.

Connell, R. W. (2019). *Erkeklikler*. (N. Konukcu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi. (Orijinali 2015'te yayınlanmıştır).

Dattel, A. R. & Neimeyer, R. A. (1990). Sex differences in death anxiety: Testing the emotional expressiveness hypothesis. *Death Studies*, 14 (1), 1-11. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/07481189008252341>.

Dechesne, M., Janssen, J. & Knippenberg, A. v. (2000). Derogation and distancing as terror management strategies: the moderating role of need for closure and permeability of group boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (6), 923-932. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.6.923>.

Faro, L. (2018). When children participate in the death ritual of a parent: funerary photographs as mnemonic objects. *Religions*, 9 (7), 215. <https://doi.org/10.3390/rel9070215>.

Glick, P. & Fiske, T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (3), 491-512. <http://doi.org/10.1037/0022-3514.70.3.491>.

Goldenberg, J. L., Pyszczynski, T., Greenberg, J. & Solomon, (2000). Fleeing the Body: A Terror Management Perspective on the Problem of Human Corporeality. *Personality and Social Psychology Review*, 4 (3), 200-218. http://doi.org/10.1207/s15327957pspr0403_1.

Goldenberg, J. L., Pyszczynski, T., McCoy, K., Greenberg, J. & Solomon, (1999). Death, sex, love, and neuroticism: Why is sex such a problem? *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (6), 1173-1187. <http://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1173>.

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., Veeder, M. N., Kirkland, S. vd. (1990). Evidence for terror management theory II: the effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (2), 308-318. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.2.308>.

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: a terror management theory. R.F. Baumeister (Ed.). *Public Self and Private Self*, içinde (ss.189-212). New York, Springer-Verlag.

Greenberg, J., Solomon, S. & Pyszczynski, T. (1997). Terror Management Theory of Self-Esteem and Cultural Worldviews: Empirical Assessments and Conceptual Refinements. *Advances in Experimental Social Psychology*, 29, 61–139. [http://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60016-7](http://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60016-7).

Harmon-Jones, E., Greenberg, J., Solomon, S. & Simon, L. (1996). The effects of mortality salience on intergroup bias between minimal groups. *European Journal of Social Psychology*, 25, 781. 1-5. <https://doi.org/10.1002/%28SICI%291099-0992%28199607%2926%3A4%3C677%3A%3AAID-EJSP777%3E3.0.CO%3B2-2>.

Hirschberger, G., Florián, V. & Mikulincer, M. (2005). Fear and compassion: a terror management analysis of emotional reactions to physical disability. *Rehabilitation Psychology*, 50 (3), 246-257. <https://doi.org/10.1037/0090-5550.50.3.246>.

Hoyt, C. L., Simon, S. & Reid, L. (2009). Choosing the best (wo)man for the job: The effects of mortality salience, sex, and gender stereotypes on leader evaluations. *The Leadership Quarterly*, 20 (2), 233–246. <http://doi.org/10.1016/j.leaqua.2009.01.016>.

Jani, C., Marshall, D. C., Singh, H., Goodall, R., Shalhoub, J., Omari, O. A., vd. (2021). Lung cancer mortality in Europe and the USA between 2000 and 2017: an observational analysis. *ERJ Open Research*, 7 (4), 1-14. <https://doi.org/10.1183/23120541.00311-2021>.

Jonas, E. & Fischer, P. (2006). Terror management and religion: evidence that intrinsic religiousness mitigates worldview defense following mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91 (3), 553-567. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.3.553>.

Juhl, J. & Routledge, C. (2016). Putting the terror in terror management theory. *Current Directions in Psychological Science*, 25 (2), 99-103. <https://doi.org/10.1177/0963721415625218>.

King, T., Shields, M., Sojo, V., Daraganova, G., Currier, D., O’Neil, A., vd. (2020). Expressions of masculinity and associations with suicidal ideation among young males. *BMC Psychiatry*, 20 (1). <https://doi.org/10.1186/s12888-020-2475-y>.

Mahat-Shamir, M. & Kagan, M. (2022). When the times get tough the toughs get funny: means by which humor buffers against death anxiety emerged during covid-19 outbreak. *Plos One*, 17 (8), e0273338. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273338>.

McEvoy, J., MacHale, R. & Tierney, E. (2011). Concept of death and perceptions of bereavement in adults with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56 (2), 191-203. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2011.01456.x>.

Mikulincer, M., Florián, V. & Hirschberger, G. (2003). The existential function of close relationships: introducing death into the science of love. *Personality and Social Psychology Review*, 7 (1), 20-40. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0701_2.

Morgan, J., Smith, R. & Singh, A. (2019). Exploring the role of humor in the management of existential anxiety. *Humor: International Journal of Humor Research*, 32 (3), 433-448. <https://doi.org/10.1515/humor-2017-0063>.

Newman, T. J., McCray, K., Lower-Hoppe, L. M., Rockhill, C., Ingram, D., Ohanasian, J., vd. (2022). Healthy masculinity construction: the influence of race, faith and athletics. *Children & Amp; Society*, 37 (3), 854-874. <https://doi.org/10.1111/chso.12634>.

Ochsmann, R. & Reichelt, K. (1994). Evaluation of moral and immoral behavior: Evidence for terror management theory. Unpublished manuscript, Universitat Mainz, Mainz, Germany.

O'Connor, P., O'Hagan, C. & Brannen, J. (2015). Exploration of masculinities in academic organisations: a tentative typology using career and relationship commitment. *Current Sociology*, 63 (4), 528-546. <https://doi.org/10.1177/0011392115574859>.

O'Neil, J. M., Good, G. E., & Holmes, S. (1995). Fifteen years of theory and research on men's gender role conflict. In R. F. Levant & W. S. Pollack (Eds.), *The new psychology of men* (pp. 164–206). New York, NY: Basic Books.

O'Neil, J. M. (2008). Summarizing 25 years of research on men's gender role conflict using the gender role conflict scale. *The Counseling Psychologist*, 36 (3), 358-445. <https://doi.org/10.1177/0011000008317057>.

Pérez-Mengual, N., Aragonés-Barberá, I., Moret-Tatay, C. & Moliner-Albero, A. R. (2021). The relationship of fear of death between neuroticism and anxiety during the covid-19 pandemic. *Frontiers in Psychiatry*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.648498>.

Pradhan, A. ve Olsson, P. (2020). Sex differences in severity and mortality from covid-19: Are males more vulnerable? *Biology of Sex Differences*, 11 (1). <https://doi.org/10.1186/s13293-020-00330-7>.

Ps, F. (2003). Perceived self-efficacy domains as predictors of fear of the unknown and fear of dying among older adults. *Psychology and Aging*, 18 (3), 474-486. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.18.3.474>.

Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2015). Thirty years of terror management theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1-70. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2015.03.00>.

Reeser, T. W. (2020). *Concepts of masculinity and masculinity studies*. Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice, 11-38. https://doi.org/10.1163/9789004299009_003.

Renkema, L. J., Stapel, D. A. & Yperen, N. W. V. (2007). Go with the flow: conforming to others in the face of existential threat. *European Journal of Social Psychology*, 38 (4), 747-756. <https://doi.org/10.1002/ejsp.468>.

Rnic, K., Dozois, D. J. A. & Martin, R. A. (2016). Cognitive distortions, humor styles, and depression. *Europe's Journal of Psychology*, 12 (3), 348-362. <https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1118>.

Rogowska, A. M., Kuśnierz, K. & Ochnik, D. (2022). Revisiting the multidimensional interaction model of stress, anxiety and coping during the covid-19 pandemic: a longitudinal study. *BMC Psychology*, 10 (1). <https://doi.org/10.1186/s40359-022-00950-1>.

Rosenblatt, A., Greenberg, J. Solomon, S., Pyszczynski, T. & Lyon, D. (1989). Evidence for terror management theory I: The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 681-690. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.57.4.681>.

Russac, R. J., Gatliff, C., Reece, M. & Spottswood, D. (2007). Death anxiety across the adult years: an examination of age and gender effects. *Death Studies*, 31 (6), 549-561. <https://doi.org/10.1080/07481180701356936>.

Sancar, (2009). *Erkeklik: İmkânsız iktidar: Ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. Ankara: Metis Yayınları.

Schimmel, J., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Waxmonsky, J. & Arndt, J. (1999). Stereotypes and terror management: evidence that mortality salience enhances stereotypic thinking and preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (5), 905-926. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.5.905>.

Shemie, D., Hornby, L., Baker, A. J., Teitelbaum, J., Torrance, S., Young, K., vd. (2014). International guideline development for the determination of death. *Intensive Care Medicine*, 40 (6), 788-797. <https://doi.org/10.1007/s00134-014-3242-7>.

Sığın, A. & Canatan, A. (2018). Connell'ın 'erkeklikler' teorisinde işbirlikçi erkek, madun erkek ve marjinal erkek: Hegemonik erkekliğin kavramsal hegemonyası. *SOBİDER*, 32, 163-175.

Slaughter, V. & Griffiths, M. (2007). Death understanding and fear of death in young children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12 (4), 525-535. <https://doi.org/10.1177/1359104507080980>.

Taubman-Ben-Ari, O. & Findler, L. (2003). Reckless driving and gender: An examination of a terror management theory explanation. *Death Studies*, 27 (7), 603–618. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/07481180302898>.

The World Bank (2021a). Mortality rate, adult, male (per 1,000 male adults). 15.01.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.AMRT.MA?end=2021&start=2021> adresinden erişildi.

The World Bank (2021b). Mortality rate, adult, female (per 1,000 female adults). 15.01.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.AMRT.FE?end=2021&start=2021> adresinden erişildi.

The World Bank (2021c). Survival to age 65, male (% of cohort). 15.01.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TO65.FE.ZS?end=2021&start=2019> adresinden erişildi.

The World Bank (2021d). Survival to age 65, female (% of cohort). 15.01.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TO65.MA.ZS?end=2021&start=2020> adresinden erişildi.

Vandello, J. A. & Bosson, J. K. (2013). Hard won and easily lost: a review and synthesis of theory and research on precarious manhood. *Psychology of Men & Masculinity*, 14 (2), 101-113. <https://doi.org/10.1037/a0029826>.

Verheijde, J. L., Rady, M. Y. & Potts, M. (2018). Neuroscience and brain death controversies: the elephant in the room. *Journal of Religion and Health*, 57 (5), 1745-1763. <https://doi.org/10.1007/s10943-018-0654-7>.

Webster, R. J., & Saucier, D. A. (2011). The effects of death reminders on sex differences in prejudice toward gay men and lesbians. *Journal of Homosexuality*, 58 (3), 402–426. <https://doi.org/10.1080/00918369.2011>.

White, A. & Cash, K. (2004). The state of men's health in western Europe. *The Journal of Men's Health & Gender*, 1 (1), 60-66. <https://doi.org/10.1016/j.jmhg.2004.03.001>.

Wong, Y. J. & Wang, S.- Y. (2022). Toward an integrative psychology of masculinities. *Psychology of Men & Masculinities*, 23 (3), 285-298. <https://doi.org/10.1037/men0000387>.

Wong, Y. J., Owen, J. & Shea, M. (2012). A latent class regression analysis of men's conformity to masculine norms and psychological distress. *Journal of Counseling Psychology*, 59, 176–183. <https://doi.org/10.1037/a0026206>.

Wood, W. & Eagly, A. H. (2015). Two traditions of research on gender identity. *Sex Roles*, 73 (11-12), 461-473. <http://doi.org/10.1007/s11199-015-0480-2>.

Yeniçeri, Z. (2016). Dehşet yönetimi kuramı ve iş yaşamı. *İş ve İnsan Dergisi*, 3 (1), 43-52. <https://doi.org/10.18394/iid.41167>.

Zaleskiewicz, T., Gasiorowska, A., Kesebir, P., Luszczynska, A. & Pyszcynski, T. (2013). Money and the fear of death: The symbolic power of money as an existential anxiety buffer. *Journal of Economic Psychology*, 36, 55–67. <http://dx.doi.org/10.1016/j.joep.2013.02.008>.

Zhou, X., Liu, J., Chen, C. & Yu, Z. (2008). Do children transcend death? An examination of the terror management function of offspring. *Scandinavian Journal of Psychology*, 49 (5), 413–418. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2008.00665.x>.